

Jakub Z. LICHĄSKI

RETORYKA A/I MEDIA:
PRÓBA OKREŚLENIA PÓL WSPÓLNYCH¹

*Rhetorice est inveniendi recte et eloquendi
cum firma memoria et cum dignitate actionis scientia.*

Quint., V.10.54

*Retoryka jest sztuką, praktyką i nauką
na temat [wszelkich odmian] ludzkiej komunikacji.*

Andrea Lunsford, 1995

*Retoryka jest sztuką i nauką o tym,
jak posługiwać się [wymyślonymi] przez ludzi symbolami.*

Karen A. Foss, 2008

RHETORIC AND MEDIA: WHAT AFTER RHETORIC in ERA OF TECHNOLOGY?

*Rhetorice est inveniendi recte et eloquendi
cum firma memoria et cum dignitate actionis scientia.*

Quint., V.10.54

*Rhetoric is the art, practice, and study
of [all] human communication.*

Andrea Lunsford, 1995

*Rhetoric is the art and study
of human symbol use.*

Karen A. Foss, 2008

RHETORIC AND MEDIA: WHAT AFTER RHETORIC in the ERA OF TECHNOLOGY?

Rhetoric as a subject of investigation covers the whole era of culture and civilization. In fact it is the best instrument of interpersonal communication. The author of this article describes rhetoric as a theory of good / effective communication in the times of *civilisation mediale* [A. Kibedi-Varga]. In a very brief summary of research author recalls, among others, the views of L.F. Bitzer, W.C. Booth, K. Burke, T.M. Conley, T.A. van Dijk, W. Donsbach, S.K. Foss, M. Fumaroli, J.Z. Lichański, Ch. Perelman, G. Ueding, R.M. Weaver, as well as those of Aristotle, Plato and Quintilian. Rhetoric is what forms or even creates reality [W.C. Booth; K. Burke], it provides the context of debate [T.A. van Dijk; W. Donsbach; J.Z. Lichański] and, as “rhetorical criticism”, constitutes an instrument for analyzing various texts [S.K. Foss].

¹ Tekst będzie publikowany w materiałach międzynarodowej konferencji *Styl – Dyskurs – Media*, która odbyła się w Uniwersytecie Łódzkim, w dniach 14-15 września 2009.

The thesis of this article is that the rhetoric, as a theory, history and practice, is still indispensable in the era of technology and that there is nothing besides it. Theory of rhetoric is the best formal research instrument to construct *resp.* to analyze the texts of all kinds, including media texts. It is necessary to learn the history of rhetoric so as to know how comments to the classical theories of Aristotle, Denys of Halicarnassus, Quintilian and Hermogenes were changing with time. In conclusion the author recalls that *téchne rhetoriké* have been based on Plato's notion of *kalokagathia*, not only in antiquity, but in contemporary times as well.

WSTĘP

Retoryka i media – pozornie może się wydawać, iż pola zainteresowań obu dziedzin są zbieżne w niezwykle wąskim zakresie². Za oczywisty uznać można tzw. *elocutio* retoryczną; dział teorii retoryki a raczej etap kształtowania tekstu, w którym przemyślanemu już pomysłowi nadajemy kształt np. językowy. Tymczasem współczesne badania w tym zakresie sugerują, iż zbieżności jest więcej i że *de facto* obejmują cały zakres klasycznej teorii retoryki. Niniejsze rozważania takie spojrzenie na związki obu nauk biorą za punkt wyjścia.

Retoryka pojmowana jako teoria tekstu faktycznie może być uważana za naukę, która dla mediów ma znaczenie podstawowe. Przypomina w tym zakresie zespół pewnych reguł o charakterze technicznym, które orzekają jak i przy pomocy jakich narzędzi oraz z jakich elementów zbudować dowolny tekst, który ma mieć określone cechy. Dla mediów, które operują bardzo szeroką gamą tekstów może mieć to znaczenie dość fundamentalne; mamy oto naukę, która posiada reguły ułatwiające wykonanie takiego zadania.

Jak to jest czynione – postaram się pokazać w dalszych częściach niniejszych rozważań. Dodam tylko, iż przyjmuję za punkt wyjścia Quintilianowską definicję retoryki, ale nie tę najbardziej popularną, ale tę, którą rzymski teoretyk przytacza w księdze V swego dzieła³. Przypominam, iż brzmi ona:

[id aut universaum verbis conplectimur, ut „rhetorica est bene dicendi scientia”, aut per partes, ut] Rhetorice est inveniendi recte et disponendi et eloquendi cum firma memoria et cum dignitate actionis scientia [Quint., V.10.54 – [albo obejmujemy słowami /pojęciami ogólnymi, jak „retoryka jest wiedzą w

² Cf. *Medienrhetorik*, red. Joachim Knappe, Tübingen: Vlg. Attempto, 2005; jest to jednak tylko jedna z wielu pozycji. Artykuły zamieszczone w tym tomie sugerują, iż pola zainteresowań obu dziedzin są całkiem spore; szerzej na ten temat będę mówił w dalszej części niniejszych rozważań. W literaturze polskiej takie stanowisko zajął m.in. Walery Pisarek por. tegoż, *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków: „Universitas”, 2002 (wydania wcześniejsze pt.: *Retoryka dziennikarska*, Kraków, 1970; Kraków, 1975; Kraków, 1988), a także Edmund Kotarski, *Retoryka w badaniach nad mediami. Uwagi wstępne*. w: *Retoryka dziś. Teoria i praktyka*, red. Renata Przybylska, Wiesław Przyczyna, Kraków: Wyd. Poligrafia Salezjańska, 2001, s. 95-119 [*Redemptoris Missio*, t. XX].

³ Cf. Jakub Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. 1-2, Warszawa: DiG, 2007, t. 1, s. 41-42.

zakresie rzetelnej/dobrej wymowy”, albo poprzez części, jak] Retoryka jest wiedzą/nauką (jak) poprawnie wynajdywać, porządkować i wypowiadać (w sensie: wypowiadać w dobrej formie językowej), z (wykorzystaniem) dobrej pamięci i godnie zaprezentować (dowolny tekst)]⁴.

Retoryka – jej wstępne określenia podaję w mottach – jako przedmiot badań, znacznie dziś wykroczyła poza charakterystyczne jeszcze dla przełomu wieku XIX i XX, badania jej tradycji grecko-rzymskiej⁵. Terenem zainteresowań stała się, bez przesady, cała cywilizacja i kultura ludzka, bowiem we wszystkich kręgach kulturowych badacze odkryli obecność retoryki. Wiązać to można z faktem, na który zwrócił uwagę Kenneth Burke, a mianowicie iż retoryka jest związana z tą funkcją języka, która tkwi w symbolicznym użyciu języka będącym jak najbardziej naturalnym sposobem porozumiewania się ludzi i budowania przez nich wspólnoty⁶.

W tekście ogłoszonym w roku 2000 Aron Kibedi-Varga zaproponował nowy podział dziejów retoryki wedle jej związku z typem cywilizacji⁷. Wyróżnił trzy typy cywilizacji: c. oralną, c. pisma i c. medialną oraz trzy rodzaje retoryki, które przynależą do tych typów cywilizacji.

Pierwszą z nich charakteryzują: *primo* – teoria retoryki postrzegana jest jako pięcioetapowe kształtowanie tekstu [etapy te, to: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *actio*], *secundo* – staramy się ukryć sztukę, a na plan pierwszy wysuwamy spontaniczność, *tertio* – granicami retoryki stają się trzy typy argumentów: *logos*, *pathos*, oraz *ethos*.

Druga dokonuje *de facto* ostrego ograniczenia teorii retoryki do trzech pierwszych etapów kształtowania tekstu, tekst wygłoszony zostaje utrwalony – w innej jednak postaci, sama retoryka zbliża się zaś do hermeneutyki [wprowadzone zostaje m.in. rozróżnienie pomiędzy intencją tekstu a jego znaczeniem].

Trzeci typ cywilizacji „wykształcił” nowy rodzaj retoryki. Jest on swoistym połączeniem obu poprzednich, a także – znaczącym poszerzeniem zakresu zastosowania retoryki. Jej metody objęły bowiem całość dyskursu publicznego, w tym m.in. teologiczny, polityczny, ale i artystyczny. Jest ona obecna w edukacji, a także wkroczyła na pole semiologii oraz w dziedzinę mediów. W związku z tym zainteresowały nas m.in. niewerbalne

⁴ Jeśli nie zaznaczono inaczej – wszystkie tłumaczenia pochodzą od autora tekstu.

⁵ Cf. *Ibidem*, I. 30-88.

⁶ Cf. *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne*, red. Marc Fumaroli, Paris: PUF, 1999, s. 1-16; K. Burke, *A Rhetoric of Motives* (1950), Berkeley: Univ. of California Press, 1969, s. 3-180; W.C. Booth, *The Rhetoric of Rhetoric. A Quest for Effective Communication*, Malden, MA.: Blackwell, 2004, s. 1-147; T.M. Conley, *Rhetoric in European Tradition*, Chicago, London, New York: Longman, 1990, s. VIII-IX; J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. 1-2, Warszawa: DIG, 2007, I. *passim*; A. Lunsford, *On Reclaiming Rhetoric. w: Reclaiming Rhetoric. Women in the Rhetorical Tradition*, wyd. A.A. Lunsford, Pittsburgh: Univ. of Pittsburgh Press, 1995, 3-8.

⁷ Cf. A. Kibedi-Varga, *Universalité et limité de la rhétorique*, “Rhetoric” 2000, nr 1, s. 1-28.

i nie zapisane procedury perswazyjne, jakich używano w przeszłości. Jednocześnie wielkie zainteresowanie objęły całą sferę argumentacji retorycznej, szczególnie – w zakresie rozumowań modalnych, rozumowań tzw. erystycznych, rozumowań opartych na różnorodnych schematach, itp.⁸.

W niniejszym tekście interesuje nas jednak związek teorii retoryki ze sferą mediów; pozornie tylko może się bowiem wydawać, iż te dwie dziedziny naszej aktywności nie mają ze sobą wiele wspólnego. Tak nie jest i postaram się to dalej udowodnić. To jest punkt wyjścia niniejszych rozważań.

PRÓBA SPOJRZENIA NA STAN BADAŃ

Stan badań w tym zakresie jest, wbrew pozorom, całkiem spory. Przedstawię tylko kwestie najważniejsze; ujęcie w miarę wyczerpujące przekroczyłoby nie tylko wielkością niniejszy tekst, ale mogłoby stać się osobnym i to obszernym studium.

Zacznę od uwagi, iż przedmiot *Rhetoric and Media Studies* jest dość popularny nie tylko na uniwersytetach w USA, ale i w Europie⁹. W haśle *Rhetoric and Media Studies*, które opracował Jay P. Childers¹⁰ dla *The International Encyclopedia of Communication*, wydanej po redakcją Wolfganga Donsbacha, zwraca autor uwagę na fakt, iż *studia retoryczne mają dać specjalistom od mediów umiejętności w zakresie porozumiewania się [z odbiorcami] jako pewnej „technologicznie zmediatyzowanej” formy komunikowania*. Wykorzystanie retoryki na studiach medioznawczych nie jest nowym problemem; ostatecznie i w Polsce retoryka należy do przedmiotów wykładanych na studiach w zakresie dziennikarstwa¹¹.

Jednak jest to jedna z możliwości wykorzystania retoryki. drugą jest opanowanie metod krytyki retorycznej, które mają być pomocne w umiejętności analizowania np. tekstów

⁸ Cf. Ekkehard Eggs, *Argumentation*. w: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, wyd. Walter Jens, Gert Ueding, red. zespół, t. 1-11, Tübingen: Max Niemeyer Vlg., 1992, t. 1, kol. 914-991; J.Z. Lichański, *Quintilian vs. Perelmann. Jedna czy wiele teorii retoryki oraz problemy argumentacji*, „Forum Artis Rhetoricae” 2005, 1(3)-2(4), s. 36-48; J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, tom I, s. 109-115.

⁹ Wystarczy wpisać do Google hasło *Rhetoric and Media Studies* aby uzyskać pełniejsza informacje na ten temat. Wskazuję wśród odpowiedzi na Uniwersytet Willamette w USA, ale także uniwersytety m.in. w Australii, Niemczech, Indiach czy Wielkiej Brytanii. Por też Jay P. Childers, *Rhetoric and Media Studies*. w: *The International Encyclopedia of Communication*, red. Wolfgang Donsbach, t. 1-12, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2008. Na uniwersytetach polskich retoryka jest tylko jednym z przedmiotów i nie pojawia się w nazwie kierunku studiów!

¹⁰ Cf. Jay P. Childers, *Rhetoric and Media Studies*. w: *The International Encyclopedia of Communication*, red. Wolfgang Donsbach, por. http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781405131995_chunk_g978140513199523_ss61-1 [2009-05-17].

¹¹ Poza programami nauczania wskazać można podręczniki np. Walerego Pisarka (por. przypis 1), czy artykuły m.in. w podręcznikach lub skryptach dla studentów dziennikarstwa, por. np. Barbara Bogolebska, *Retoryka pism codziennych na przykładzie „Gazety Wyborczej” i „Rzeczypospolitej”*. w: *Wypowiedź dziennikarska. Teoria i praktyka*, red. Barbara Bogolebska, Andrzej Kudra, Łódź: Wyd. Uniw. Łódzkiego, 2008, s. 55-61. [Skrypt dla studentów dziennikarstwa]; pełniejsza bibliografia w: „Forum Artis Rhetoricae” 2008, nr 1-2 (12-13), s. 54-83.

wystąpień politycznych. Na taką możliwość zwracają uwagę nie tylko badacze amerykańscy, ale i europejscy, np. Joachim Knape¹². Podkreśla się, iż analiza retoryczna ułatwia rozpoznanie treści przekazów, przyporządkowanie ich do określonych rodzajów wypowiedzi a także postawienie pytań o trafność bądź nie wyboru medium i sposobu przekazu treści¹³.

Jak zatem widać prace koncentrują się wokół głównie zastosowania teorii retoryki do analizy treści przekazu oraz określenia czy spełnia on warunki dobrego, *resp.* trafnego przekazania treści. Jednak nie tylko te problemy związane są z wykorzystaniem retoryki w mediach.

Kathleen Welch zwróciła uwagę, iż media stworzyły czy raczej „wyprodukowały” swoistą odmianę retoryki, którą określiła mianem „trzeciej sofistyki” oraz „retoryki ekranu”¹⁴. Jest to ważne spostrzeżenie, bowiem ukazuje problem kształtowania się w mediach nowych zjawisk, które możemy analizować przy pomocy dawnych narzędzi, ale musimy mieć świadomość, iż część pojęć będziemy musieli w klasycznej teorii przeddefiniować. Podobne zresztą problemy wskazują Janice Walker czy Laura Gurak¹⁵; są one związane z wykorzystaniem komputerów, jako swoistego i całkiem nowego rodzaju medium.

Jak widać zatem nawet z tego szalenie pobieżnego i skrótowego spojrzenia na stan badań, jest on wielce rozstrzelony. Pojawiają się w nim prace bardzo tradycyjne, jak studia typu *Retoryka dziennikarska* Walerego Pisarka z jednej strony, czy prace ukazujące możliwość zastosowania metod retoryki do analizy hipertekstów, jak sugerują to np. studia Janice Walker czy Joachima Knape, bądź mówiącego te słowa. Zarazem m.in. Joachim Knape wskazuje, iż pojawiają się jednak pewne nowe problemy, które mogą skomplikować sposób posłużenia się technikami analizy retorycznej w stosunku do nowych mediów. Odwołując się do literatury przedmiotu wskazuje on na takie problemy, jak niejednorodność/zmienność miejsca i czasu, w których znajduje się mówca, zatarcie ścisłej granicy między mówcą a audytorium, spersonalizowanie wystąpienia/wystąpień, silny nacisk na kontekst w jakim odbywa się wystąpienie, itp¹⁶. Okazuje się zatem, iż nowe media powodują, że analiza

¹² Cf. Joachim Knape, *Rhetorik und neue Medien*. w: *In medias res. Herausforderung Informationsgesellschaft*, red. Michael Jäckel, Frank Haase, München: kopaed verlagsgmbh, 2005, s. 133-151; ale także bibliografia opracowana przez Rebekę Moore Howard z Uniwersytetu Syracuse, por. <http://wrt-howard.syr.edu/Bibs/RhetAnal.htm> [2009-05-17].

¹³ Por. przypis poprzedni oraz Myles P. Breen, *Rhetorical Criticism and Media: The State-of-the-Art*, „Central States Speech Journal” 1976, R. 27, nr 1, s. 15-21.

¹⁴ Cf. Kathleen Welch, *Electric Rhetoric: Classical Rhetoric, Oralism, and a New Literacy*, Cambridge, Mass., London: MIT Press, 1999, s. 3-28.

¹⁵ Cf. Janice Walker, *Ponowne odkrycie retoryki. Klasyczny kanon w dobie komputerów*, tł. Anna Durka, J.Z. Lichański, „Forum Artis Rhetoricae” 2004, nr 1 (1), s. 84-93 [tu dalsza literatura]. Problemy te były omawiane także w Polsce, por. *Tekst [w] sieci*, red. Danuta Ulicka, t. 1-2, Warszawa: Wyd. Akadem. i Prof., 2009, *passim* [w wielu tekstach omówienie stanu badań oraz bibliografia załącznikowa].

¹⁶ Cf. J. Knape, *op.cit.*, s. 150-151.

retoryczna musi te odmienności dostrzec oraz tak zmodyfikować klasyczne narzędzia, aby dobrze opisały te zjawiska.

Jest to oczywiście możliwe – co pokazuje m.in. świetnie studium Sonij K. Foss¹⁷. W jej studium warto i trzeba zwrócić uwagę na problemy, jakie wiążą się z kwestiami poszerzenia analiz retorycznych o kwestie związane z metodami retorycznej analizy tekstu. Są to: podejście neo-arystotelesowskie (neoklasyczne), gatunkowe (ang. *generic criticism*), metaforyczne, narracyjne, polityczne (zwane też ideologicznym), dramatystyczne (zwane też pentadycznym a wywodzące się z prac Kenneth'a Burke'a), psychoanalityczne, feministyczne (ang. *feminist* lub *gender criticism*), "Nowo-Retoryczne, „fantazyjno-tematyczne” (ang. *fantasy-theme criticism*), i skojarzeniowe (ang. *cluster criticism*)¹⁸.

Cechami tych podejść są: a) krytyka neoklasyczna analizuje tekst przy pomocy pojęć retoryki klasycznej wywodzących się z *Retoryki* Arystotelesa, jak i z prac Cycerona, Kwintiliana, i innych klasyków¹⁹; b) analiza gatunkowa to analiza tekstu, jako reprezentanta określonego gatunku/typu tekstu, np. mowy inauguracyjnej prezydenta czy exposé premiera; c) analiza metaforyczna to analiza aparatu tropologicznego; d) analiza narracyjna opisuje tekst a punktu widzenia teorii narracji; e) analiza polityczna koncentruje się na ideologicznych aspektach tekstu; f) podejście „dramatystyczne” widzi tekst, jako ucieleśnienie swobodnego dramatu, na który składają się takie elementy, jak: *kto zrobił, co zrobił, gdzie, jak, kiedy, przy pomocy czego, i z czyją asystą*; g) podejście psychoanalityczne wychodzi z pojęć psychoanalitycznych, aby opisać psychikę stojącą za tekstem bądź istniejącą w tekście; h) podejście feministyczne analizuje tekst z punktu widzenia schematów językowych i myślowych, ról społecznych, wzorców zachowań, itp., które tekst przypisuje płciom; i) analiza wykorzystująca aparat *nowej retoryki* to analiza aparatu argumentacyjnego, który stanowi o racjonalności tekstu; k) podejście fantazyjno-tematyczne analizuje wątki tematyczne tekstu które składają się na jego swoistą „fantazję,” czyli swoistą wizję rzeczywistości; l) podejście skojarzeniowe to analiza gotowych skojarzeń i symboli tworzących „ładunek” emocjonalny tekstu.

¹⁷ Cf. Sonija K. Foss, *Rhetorical Criticism: Exploration and Practice*, wyd. 3, Prospect Heights, Ill; Waveland Press, Inc., 2004, *passim*; na polskie badania w tym zakresie wskazałem m.in. w przypisie 9; szersza literatura przedmiotu podana w bibliografiach, por. J.Z. Lichański, *Supplementum 3: Retoryka w Polsce. Bibliografia*. w: tegoż, *Retoryka od renesansu do współczesności: tradycja i innowacja*, Warszawa: DiG, 2000, s. 238-259; także Marek Skwara, *Polska bibliografia retoryczna 1945-2003*. w: *Retoryka w Polsce. Teoria i praktyka w ostatnim półwieczu*, red. M. Skwara, Szczecin: Wyd. Uniw. Szczecińskiego, 2006, s. 265-371.

¹⁸ Por. S.K. Foss, *Rhetorical Criticism*, op.cit.

¹⁹ Por. Edward P.J. Corbett, *Classical Rhetoric for the Modern Student*, New York: Oxford Univ. Press, 1990; Sharon Crowley, Debra Hawhee, *Ancient Rhetorics for Contemporary Students*, Boston: Allyn and Bacon, 1999.

Jednak warto zwrócić uwagę i na takie problemy, jak retoryka radia²⁰. Zdaniem badaczy stanowi ona element *retoryki mediów*; istotnymi cechami są opis i analiza audycji radiowych oraz używanych w nich środków technicznych przy pomocy kategorii i pojęć retorycznych. Wreszcie – mają z tego wynikać konkretne propozycje, jak poprawić bądź zmienić sposób prezentacji w radio komunikatów, reportaży, słuchowisk, transmisji imprez, itd.

Mimo, że nie dotyka to bezpośrednio problematyki mediów, zwracam uwagę na badania Teuna A. van Dijka, które obejmują nie tylko sam dyskurs, ale i tzw. kontekst²¹. Badacz traktuje kontekst niezwykle szeroko; uważa, że stanowić go może (i z reguły stanowi) splot różnych elementów, takich jak m.in. sytuacja, w jakiej odbywa się dyskurs, jego cel, uczestnicy, ich przekonania, poglądy, wyznawane normy i przekonania, itd²².

WSPÓLNE POLA ZAINTERESOWAŃ

Po przedstawieniu problemów o charakterze ogólnym warto teraz wskazać na kilka, wybranych tylko, wspólnych pól zainteresowań, jakie zarysowują się pomiędzy retoryką a mediami. Retoryka, z czego nie w pełni zdajemy sobie sprawę, jest, podobnie jak media, siłą która potrafi kreować rzeczywistość²³. Czyni to poprzez „wikłanie” nas w sieć słów, pojęć, znaczeń, a używa do tego rozumowań. Stąd od czasów Platona i Arystotelesa jest ona postrzegana jako i *psychagogia*, teoria argumentacji i teoria dowolnego, wedle niektórych, jak np. Philodemos, tylko artystycznego, tekstu; definitywnie potwierdziły to prace Lucie Olbrechts-Tyteki i Chaima Perelmana oraz badaczy związanych z tzw. *rhetorical criticism*²⁴.

²⁰ Cf. Rudolf Schwarzenbach, *Radorhetorik*. w: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, t. 7, kol. 549-560. Bez odwołań do retoryki kwestie związane z tą problematyką omawiane m.in. w specjalnym numerze „Zeszytów Naukowych Wyższej Szkoły Dziennikarskiej im. Melchiora Wańkowicza w Warszawie”, por. „Media – Społeczeństwo – Kultura” 2009 nr 1 (2).

²¹ Cf. Teun A. van Dijk, *Discourse and Context. A sociocognitive approach*, Cambridge: Cambridge Univ. Press., 2008.

²² Cf. *Ibidem*, s. 15-27, autor analizuje użycia pojęcia *kontekst* w języku angielskim, a także określa, jak on będzie używał tego pojęcia (wskazuje 20 kontekstów, w jakich pojęcie to będzie przez niego analizowane w połączeniu z pojęciem *dyskurs*).

²³ Cf. W.C. Booth, *The Rhetoric of Rhetoric. A Quest for Effective Communication*, Malden, Ma.; Blackwell, 2004, s. 12-18nn. Także Bronisław Siemieniecki, *Kogniastyka a media – obszary cywilizacyjnych zagrożeń i możliwości*, <http://www.pedagogika.umk.pl/ztk/a4.htm> [2009-10-09], w tymże artykule przywoływana dalsza literatura przedmiotu; także Wojciech Jabłoński, *Kreowanie informacji. Media relations*, Warszawa: PWN, 2006.

²⁴ Cf. PLAT., *Gorg.*, 453A, 456A-D i nn; PLAT., *Phaed.*, 261A-B i nn; ARIST., *Rhet.*, I.1354a1-3, 1355b26-27; L. Olbrechts-Tyteka, Ch. Perelman, *La nouvelle rhétorique. Traite de l'Argumentation* (1958), Bruxelles: Univ. de Bruxelles, 1988; Ch. Perelman, *Logika prawnicza. Nowa retoryka*, tł. Tomasz Pajor, wstęp Jerzy Wróblewski, Warszawa: PWN, 1984; Ch. Perelman, *Imperium retoryki. Retoryka i argumnetacja*, tł. M. Chomicz, posłowie R. Kleszcz, Warszawa: PWN, 2003; *Rhetoric and Rhetorical Criticism*, 2006; J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. I, s. 30-88. Por. też « Forum Artis Rhetoricae » 2008, nr 1-2 (12-13), *Nowa Retoryka / Chaim Perelman et Rhetorica Nova*.

Gdy wkroczyliśmy w fazę cywilizacji medialnej – zaczęliśmy wykorzystywać możliwości zarówno oddziaływania na psychikę ludzką, jak i argumentacyjne, jakie tkwią w mediach²⁵.

Tradycyjna retoryka odwoływała się bądź do oralności, bądź do cyrograficzności: można powiedzieć, iż wykorzystywała maksymalnie dwa kanały komunikacyjne [mówiąc metaforycznie: ucho i, w mniejszej mierze, oko]. Słowo odgrywało rolę podstawową i acz łączono je ze sposobem jego przekazania, to przecież dominowało ono nad przekazem w sposób bezapelacyjny. Pojawianie się nowych technik medialnych spowodowało rewolucję w komunikacji. Fotografia, film, telefon, radio, telewizja, wreszcie techniki komputerowe, a także możliwości interaktywnego kontaktu między nadawcą a odbiorcą spowodowało definitywne nie tyle usunięcie dominacji słowa w komunikacji, co jego poważne ograniczenie. Jednak – nie zmieniło w niczym roli i znaczenia retoryki.

Jak przypomniał Kenneth Burke²⁶:

[...] gdziekolwiek jest perswazja, jest też retoryka [...]. I gdziekolwiek jest „znaczenie”, tam jest „perswazja”.

Perswazja, nawet jeśli dostanie nowe nazwy jako *public relations* czy propaganda, jest jedną z konsekwencji posłużenia się w komunikacji teorią retoryki. Są one zatem związane nierozdzielnie; retoryka – jak zauważył już Platon:

Retoryka jest sztuką prowadzenia dusz ludzkich za pomocą mów, i to nie tylko w sądach i jakie tam inne zebrania czy zgromadzenia publiczne, ale i w prywatnych kółkach; jedna i ta sama, czy to o wielkie rzeczy chodzi, czy o małe. A co jest słuszne, to jest równie cenne w sprawach wielkiej wagi, jak i w marnych [PLAT., *Phaed.*, 261 A-B; tł. Władysław Witwicki].

A zatem nie unikniemy jej; dziś skomplikowało się tylko jej „otoczenie”. Dyskurs, sposoby jego budowania i przemiany w tym zakresie są wciąż „uwikłane w retorykę”²⁷.

²⁵ Cf. Marshall McLuhan, *Zrozumieć media: przedłużenia człowieka*, wpraw. Lewis H. Lapham, tł. Natalia Szczucka, Warszawa : Wyd. NT, 2004; A. Kibedi-Varga, *Universalité et limité de la rhétorique*, s. 1-28; Derrick de Kerckhove, *Powłoka kultury. Odkrywanie nowej elektronicznej rzeczywistości*, wpraw. Christopher Dewdney, tł. Witold Sikorski, Piotr Nowakowski, Warszawa : MIKOM, 1996; J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. I, s. 59-88.

²⁶ Cf. K. Burke, *A Rhetoric of Motives*, s. 43.

²⁷ Cf. *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication*, red., T.A. van Dijk, Berlin: De Gruyter, 1985, *passim*; T.A. van Dijk, *Discourse and Context*, *passim*; Dietrich Böhler, Horst Gronke, *Diskurs*. w: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, wyd. Walter Jens, Gert Ueding, red. zespół, t. 1-11, Tübingen: Max Niemeyer Vlg., 1994, t. 1, kol. 764-819; J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. I, s. 80-88 ; Jay P. Childers, *Rhetoric and Media Studies*. w: *The International Encyclopedia of Communication*, red. Wolfgang Donsbach, por. http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781405131995_chunk_g978140513199523_ss61-1 [2009-

Czasami można spotkać się z uwagą, iż od czasów wielkich mówców attyckich²⁸, po współczesność²⁹, pozornie wiele się nie zmieniło. Jednak jest to błąd; od wieku XX klasycznemu oratorstwu dodano możliwości, jakie niosą ze sobą właśnie techniki medialne³⁰. W związku z tym część badaczy retoryki i współczesnych mediów sugeruje, iż wkraczamy w nową „epokę sofistyczną”³¹. Jeśli przez sofistykę rozumieć wykorzystanie nie tylko samego słowa, ale i pozasłownych technik oddziaływania na audytorium, to musimy się zgodzić, iż w określeniu tym kryje się wiele racji. Sposób kreowania np. całej otoczki oficjalnych przemówień w czasach III Rzeszy jest tu świetnym przykładem³².

A zatem nawet w epoce cywilizacji medialnej nie unikniemy retoryki; powinniśmy tylko używać jej w sposób w pełni świadomy.

GŁOSA O METODZIE: RETORYKA I ERA MULTIMEDIALNA

Jak słusznie zauważył m.in. Bruce Douglas Ingraham możliwości techniczne, jakie dają nam nowe techniki medialne, w swoisty sposób wzmocniły wykorzystanie technik retorycznych we wszelkich typach dyskursów³³. Zawsze bowiem musimy odpowiedzieć na podstawowe pytania, jakie stawiamy w trakcie budowy dowolnego komunikatu czy tekstu, por. schemat 1.

Schemat 1: podstawowe pytania przy konstrukcji komunikatu

1. CO, KTO, DO KOGO, PO CO, GDZIE
2. CO CHCEMY OSIĄGNAĆ [*docere, movere, delectare*]
3. CO JEST CELEM: *LOGOS, ETHOS, PATHOS*

Pierwsza grupa pytań określa wzajemne relacje pomiędzy nadawcą, odbiorcą i komunikatem; druga – pomaga nam określić to, co nam przyświeca w trakcie tworzenia komunikatu (*docere* - pouczenie na jakiś temat czyli apel do rozumu, *movere* – poruszenie odbiorcy, czyli apel postaw moralnych, etycznych, *delectare* – wzbudzenie uczuć odbiorcy, czyli apel do

05-17].

²⁸ Cf. F. Blass, *Die attische Beredsamkeit*, t. 1-3, Leipzig: B.G. Teubner, 1887-1898.

²⁹ Cf. *Wielkie mowy historii*, tł. zbiorowe, t. 1-4, Warszawa: Wyd. POLITYKA, 2006; S.K. Foss, op.cit.

³⁰ Cf. S.K. Foss, op.cit.; K. Welch, op.cit., s. 134nn.

³¹ Cf. K. Welch, op.cit., s. 29-98.

³² Cf. Victor Klemperer, *LTI. Die unbewältigte Sprache*, München: dtv-Vlg., 1969; Edward Louis Bernays, *Propaganda*, New York: Horace Liveright, 1928; *The International Encyclopedia of Communication*, t. 1-12, red. W. Donsbach, Oxford: Blackwell, 2008; *Rhetorical and Critical Approaches to Public Relations II*, red., Elisabeth L. Toth, Robert L. Heath, Damion Waymer, New York, London: Routledge, 2009.

³³ Cf. Bruce Douglas Ingraham, *Scholarly Rhetoric in Digital Media*, <http://www-jime.open.ac.uk/00/ingraham/ingraham-01.html> [2009-08-24].

wrażliwości estetycznej); trzecia – określa cele komunikatu poprzez odpowiedź na pytanie do czego odwołujemy się w trakcie przygotowania komunikatu (*logos* – wartości, normy racjonalne, *pathos* – emocjonalne, *ethos* – moralne bądź etyczne). Jednak wskazane kwestie mają charakter dość elementarny.

Problem, jaki staje przed nami, gdy chcemy wykorzystać teorię retoryki w erze multimediów czy raczej – erze technologii – sprowadza się do pytania, czy zastosujemy teorię klasyczną czy np. zmodyfikowaną przez Piotra Ramusa³⁴. W zasadzie kwestia ta nie powinna budzić wątpliwości; jednak nowe media stwarzają komplikację. Oto mówcę oraz audytorium łączy interaktywny kontakt. Co więcej: część badaczy zakłada, iż ów kontakt jest oparty na retoryce pojmowanej wedle koncepcji Piotra Ramusa³⁵. Jednak m.in. sieć, linki, sposób ich wykorzystania są narażone na możliwość manipulacji. Zaproponowana przez Teenę A.M. Carnegie „retoryka interaktywności”, która sięga do tradycji Marka Tulliusza Cicerona i jego uwag z *De inventione*, jest narzędziem zarazem do tworzenia, ale i ochrony audytorium przed manipulacjami oraz powrotem do klasycznej teorii retoryki³⁶.

Pozostaje zatem odpowiedzieć na proste pytanie; jak jest „robiony” komunikat? Częściowo pokazuje to m.in. *Rhetorical Structure Theory*. Jest ona jedną z technik, które łączą teorię retoryki z osiągnięciami lingwistyki komputerowej oraz kognitywistyki³⁷. Inne kwestie omawiają prace poświęcone związkom retoryki z najogólniej mówiąc – mediami³⁸. W tej grupie znajdziemy także kwestie dotyczące umiejętności wykorzystania wskazówek teorii retoryki w tak pozornie odległych dziedzinach jak np. organizacja stron www³⁹. Zwracam także uwagę, iż problemy tu wskazane wiążą się ze sposobem rozumienia retoryki. Zaproponowane przeze mnie wydaje się rozwiązywać wskazane trudności⁴⁰:

Retoryka jest systemem formalnym, w którym określone są reguły konstruowania, analizowania, *resp.* wypowiedziania nieskończonej liczby poprawnych tekstów zbudowanych ze skończonej liczby

³⁴ Cf. J.R. Walker, op.cit., s. 84-93; Teena A.M. Carnegie, *Interface as Exordium: The Rhetoric of Interactivity*, “Computers and Composition” 2009, t. 26, s. 164-165; J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. I, s. 49-50, 79-80.

³⁵ Cf. T.A.M. Carnegie, op.cit., s. 164-165; *Histoire de la rhétorique*, 1999, s. 104-119nn; J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. I, s. 49-50, 79-80.

³⁶ Cf. T.A.M. Carnegie, op.cit., s. 164-173; J.R. Walker, op.cit., s. 84-93.

³⁷ Cf. Nick Nicholas, *Problems in the Application of Rhetorical Structure Theory to Text Generation*, Melbourne: Univ. of Melbourne, 1994 [diss].

³⁸ Cf. Jay P. Childers, *Rhetoric and Media Studies*. w: *The International Encyclopedia of Communication*, red. Wolfgang Donsbach, por. http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9781405131995_chunk_g978140513199523_ss61-1 [2009-05-17].

³⁹ Cf. Gideon O. Burton, *The Rhetoric of a Rhetoric Website: Inquire, Pedagogy, and Scholarship*, 1999, <http://www.jime.open.ac.uk/00/burton-rev/burton-paper.html> [2009-08-18]; por. też <http://www.architela.com/docs/FourFactors.pdf> [2009-08-18].

⁴⁰ Cf. J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*, t. I, s. 81-82.

poprawnych zdań, *resp.* periodów, przy czym i zdania, *resp.* periody, i teksty, są: uporządkowane inwencyjnie, dyspozycyjnie i elokucyjnie, a uporządkowanie to służy przedstawieniu w naoczności określonych idei i odwołuje się do określonych wartości. Zarówno uporządkowanie tekstów, jak i przedstawienie określonych idei oraz odwołanie do określonych wartości są wynikiem aktów intencjonalnych autora⁴¹.

Definicja ta pozwala nam „zmieścić” się w obrębie języka traktowanego jako system znaków pozostający w konwencjonalnych związkach kategoryalnych, ale także – w każdym systemie znaków. Powiadamy też, że gdy w obrębie dowolnego systemu zaczniemy budować ciągi zwane tekstami, to istnieje określony system reguł ułatwiających ich operacyjne użycie.

Problemy, o których wspominałem, są przedmiotem nauczania na kursach retoryki w uniwersytetach amerykańskich⁴²; także Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego kwestie te wprowadził do kursu dydaktycznego⁴³.

Dzieje się tak dlatego, gdyż retoryka wykorzystuje fakt posiadania narzędzi do wpływania na zmianę rzeczywistości m.in. dzięki temu, że „wymusza” na nas namysł nad, jak sugeruje Lloyd F. Bitzer, „myślą i działaniem”⁴⁴. Jest ona teorią konstrukcji dowolnego tekstu i zawsze „kreuje przemyślane pożądanie dobra”⁴⁵. Najistotniejsze jest bowiem to, iż retoryka, acz posługująca się rozumowaniami prawdopodobnymi, swój cel wiąże właśnie z Platońską ideą *kalokagathia*. Jednoznacznie wynika to z następującej uwagi Sokratesa:

[...] retoryka u takiego, co prawdy nie zna, a żyje tylko opinią, to nie będzie żadna sztuka, tylko śmiech.
[PLAT., *Phaed.*, 262 C: tł. Władysław Witwicki].

KONKLUZJE

⁴¹ Definicja ta wykorzystuje uwagi Kwintyliana z jego dzieła, por. Quint., V.10.54, także s. 41-42 tomu pierwszego J.Z. Lichański, *Retoryka: Historia – Teoria – Praktyka*. Warto zwrócić uwagę, iż zaproponowana definicja „wchłania” także określenie hermeneutyki, jakie podał Bernard J.F. Lonergan, por. tegoż, *Metoda w teologii*, tł. A. Bronk, Warszawa: IW PAX, 1976, s. 158-159: [reguły hermeneutyki to] i/ analiza kompozycji tekstu, ii/ określenie zamierzeń autora (rozumienie samego autora, jego narodu, języka, czasu, kultury, stylu życia, sposobu myślenia), iii/ wiedza o ludziach, o których autor pisze, iv/ rodzaj środków lingwistycznych, gramatycznych, stylistycznych, którymi autor się posługuje.

⁴² Cf. J.R. Walker, op.cit., s. 84-93; Cezar Ornatowski, *Nauczanie retoryki w USA: orientacje, założenia, praktyka*. w: *Uwieść słowem czyli retoryka stosowana*, red. J.Z. Lichański, Warszawa: DiG, 2003, s. 13-26.

⁴³ Cf. J.Z. Lichański, *Problemy metodyczne nauczania retoryki czyli retoryka jako przedmiot dydaktyki uniwersyteckiej. Glossy do dyskusji*. w: *Literatura staropolska w dydaktyce uniwersyteckiej*, wyd. Jan Okoń, Michał Kuran, Łódź: Wyd. Uniw. Łódzkiego, 2007, s. 103-124.

⁴⁴ Cf. Lloyd F. Bitzer, *The rhetorical situation*, „Philosophy and Rhetoric” 1968, nr 1, s. 4.

⁴⁵ Cf. Richard M. Weaver, *The Ethics of Rhetoric*, Davies, CA: Hermagoras Press, 1985, s. 115; J.Z. Lichański, *Etyczne korzenie retoryki*. w: *Retoryka i etyka*, wyd. Barbara Sobczak, Halina Zgólkowa, Poznań: Wyd. Poznańskie, 2009, s. 9-20.

Retoryka okazała się „odporna” na zmiany czasu. W jej badaniach równie istotne są studia nad teorią retoryki, dziejami jej zastosowań praktycznych, jak i sama historia nauki. Szczególnie te badania są istotne, bowiem pozwalają zrozumieć lepiej samą teorię; acz ukształtowana jeszcze przez Arystotelesa, Kwintyliana, Dionizjusza z Halikarnasu i Hermogenesa, to przecież ich komentatorzy wciąż uzupełniają rozumienie teorii retoryki.

Nowe techniki dodały tylko dodatkowe narzędzia do jej instrumentarium. Opanowanie tego instrumentarium – wraz z nowymi narzędziami – pozwoli nam na względnie pewne panowanie nad słowami. Także – nad światami, które z owych słów, a raczej symboli tworzymy i w których *last but not least* żyjemy czy raczej musimy żyć. Pamiętajmy bowiem, iż świat opanowujemy między innymi dzięki temu, że umiemy nazwać różne zjawiska, że umiemy posłużyć się symbolami, które pomagają nam tworzyć wspólnotę. Sztuką i nauką, która pomaga nam posługiwać się nimi w naszym codziennym trudzie, jest retoryka. Motta wyraźnie nam o tym przypomniały. Wracajmy zatem do niej jako do czegoś solidnego, co będzie fundamentem, na którym oprzemy się w naszym poznaniu świata i rządzących nim praw. W pełnej zgodzie z Platońską ideą *kalokagathia*.